

Sveriges lantbruksuniversitet
Swedish University of Agricultural Sciences

Fakulteten för landskapsplanering,
trädgårds- och jordbruksvetenskap

När gräset blir tillgängligt

- En studie av den fysiska miljöns roll vid särskilda boenden och daglig verksamhet

When the grass becomes available

- The role of physical environment in special accommodation and in daily activities

Emma Moberg

Självständigt arbete 15 hp
Natur, hälsa och trädgård, magisterprogram
Självständigt arbete vid LTJ-fakulteten, SLU
Alnarp 2013

Titel på svenska- När gräset blir tillgängligt- *En studie av den fysiska miljöns roll vid särskilda boenden och daglig verksamhet*

Titel på engelska- When the grass becomes available- *The role of physical environment in special accommodation and in daily activities*

Emma Moberg

Handledare: Petra Thorpert, SLU, Institutionen för landskapsarkitektur och förvaltning

Bitr handledare: Anna María Pálsdóttir, SLU, Institutionen för arbetsvetenskap, ekonomi och miljöpsykologi, Maria Wolmesjö, LIU, Avdelningen för socialt arbete

Examinator: Fredrika Mårtensson, SLU, Institutionen för arbetsvetenskap, ekonomi och miljöpsykologi

Omfattning: 15 hp

Nivå och fördjupning: A1E

Kurstitel: Landskapsarkitekturens miljöpsykologi - självständigt arbete

Kurskod: EX0616

Program/utbildning: Natur, hälsa och trädgård, magisterprogram

Ämne: Landskapsarkitektur

Utgivningsort: Alnarp

Utgivningsmånad och år: Maj 2013

Omslagsbild: Emma Moberg

Serienamn: Självständigt arbete vid LTJ-fakulteten, SLU

Elektronisk publicering: <http://stud.epsilon.slu.se>

Nyckelord: *Vardagsfunktion, välbefinnande, funktionsnedsättning, utvecklingsstörning, tillgänglighet, sinnesstimulering, särskilt boende, daglig verksamhet, anpassad utomhusmiljö, miljöpsykologi*

Fakulteten för landskapsplanering, trädgårds- och jordbruksvetenskap
Institutionen för arbetsvetenskap, ekonomi och miljöpsykologi

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

Förord.....	5
Sammanfattning	6
Nyckelord.....	6
Abstract	7
Keywords.....	7
Inledning	8
Disposition	9
Bakgrund	10
Behov och stöd vid utvecklingsstörning	10
Lag om stöd och service till vissa funktionshindrade- LSS.....	11
Särskilt boende.....	12
Daglig verksamhet.....	12
Fritid.....	13
Hinder och stöd	14
Tillgänglighet för utevistelse.....	14
Personalens roll	14
Utevistelsens potential	16
Fritidens roll.....	16
Naturens roll	17
Miljötyp efter behov och situation	19
Möjligheten att hitta egna platser	23
Den fysiska miljöns utformning	24
Orienteringsförmåga.....	25
Syfte/ frågeställningar.....	27
Material och metod	27
Etiska överväganden	28
Observationer och intervjuer.....	29
Analys	30
Teman.....	31
Metoddiskussion	32
Resultat	33
De undersökta platserna.....	33
Skapande verkstad	36
Träverkstaden.....	38
Handelsträdgården	39
Upplevelsepark	40
Analys och Diskussion.....	45
Individens intryck	45
Sinnesstimulering	46

<i>Beteende</i>	47
Yttre faktorer	49
Organisatoriskt	52
Slutsats	55
Referenser/ Källor	56
Övriga källor	58

FÖRORD

Detta examensarbete är skrivet inom programmet Landskapsarkitekturens miljöpsykologi vid Sveriges Lantbruksuniversitet, Alnarp. Ämnesområdet är landskapsplanering och miljöpsykologi. Arbetet är skrivet på D-nivå, 15 högskolepoäng.Handledare för arbetet har varit Petra Thorpert från SLU samt biträdande handledare Anna María Pálsdóttir från SLU och Maria Wolmesjö från LIU.

Jag vill rikta ett stort tack till mina handledare Petra Thorpert och Anna María Pálsdóttir för vägledning och stöttning genom arbetet. Tack till Maria Wolmesjö, Linköpings universitet, som har läst igenom examensarbetet med målgruppsperspektiv och gett reflektioner på detta. Tack till Ingalill och Susanne som hjälp mig med målgruppsurval och tack till alla de brukare och personal som ställt upp under observationer och tålmodigt svarat på frågor.

Jag vill även rikta ett stort tack till min man Niklas för alla uppmuntrande ord som gett mig motivation att hålla engagemanget uppe och till mina underbara barn Alfred, Lea och Hjalmar som ger mig en sådan positiv energi. Jag vill även rikta tack till min övriga familj som stöttat mig och till mina kära klasskompisar! Tack alla ni som varit intresserade och intresserat lyssnat på mig när jag varit helt uppslukad av mitt arbete. Utan alla er hade det aldrig blivit så här roligt på vägen fram till målet! TACK!

Emma Moberg

SAMMANFATTNING

När en människa befinner sig i en trygg miljö finns större potential för utveckling och välbefinnande för personen än om miljön känns otrygg. Personer med utvecklingsstörning på en tidig utvecklingsnivå har stort behov av trygghet och utrymme för sinnesstimulering och koncentrations svårigheter är vanliga. I en utomhusmiljö kan förutsättningarna göra att det är lättare att hantera olika intryck. Forskning har visat det är enklare att sortera naturliga ljud från träd och fåglar än brus från bilar och människor. Därför är det av stor vikt att dagliga verksamheter och särskilda boenden har tillgång till en tillgänglig och för målgruppen anpassad utemiljö, så att den kan komma till nytta för dessa personer i deras vardag.

I denna studie har observationer och intervjuer på en dagligverksamhet och särskilt boende utförts och analyserats med hjälp av Interpretative Phenomenological Analysis, IPA. Teorier, forskning, resultat av observationer och diskussion om vad som är viktigt att tänka på i en utemiljö kring dagligverksamhet och särskilt boende kommer att presenteras. I fokus för denna studie är personer med utvecklingsstörning på en tidig utvecklingsnivå.

Nyckelord

Vardagsfunktion, välbefinnande funktionsnedsättning, utvecklingsstörning, tillgänglighet, sinnesstimulering, särskilt boende, dagligverksamhet, anpassad utomhusmiljö, miljöpsykologi

ABSTRACT

When a person is in a safe environment, there is greater potential for development of the person than about the environment feels unsafe. A person with intellectual disabilities at an early stage of development has a great need for security and opportunity to sensory stimulation. They often have difficulty with their attention span. In an outdoor environment conditions can make it easier for them to deal with impressions. It may be easier to sort natural sounds from trees and birds than the noise from cars and people. Therefore it is of great importance to daily activities and specific accommodations provide an accessible and appropriate the daily outdoor environment for the target group.. In this study, observations and interviews on a daily activity and special housing, analyzed using Interpretative Phenomenological Analysis, IPA. Theories, results and thoughts about what is important to consider in an outdoor environment on daily activities and special accommodation will be presented. The focus in this study is people with developmental disabilities at an early stage of development.

Keyword

Everyday Function, wellbeing disabilities, developmental disabilities, accessibility, sensory stimulation, special accommodation, daily activities, customized outdoor environment, environmental psychology

INLEDNING

I mitt arbete som socionom inom dagligverksamhet för personer med olika funktionsnedsättningar har jag upplevt att det kan uppstå svårigheter med att skapa meningsfull sysselsättning för personer med utvecklingsstörning på en tidig utvecklingsnivå. Detta är en målgrupp som ofta har stora behov och som kan vara mycket resurskrävande. Målgruppen har ofta behov av att ta pauser och vila under dagen och kan behöva dra sig undan till "sin egna plats" för att komma till ro. Det kan ibland vara svårt för dessa personer att ingå i en grupp då de kan vara känsliga för andra personers beteende. Handledare och personal behöver ofta göra individuella anpassningar beroende på individens dagsform. Denna målgrupp kan även ha svårt att förmedla sig och till följd av detta är utåtagerande och självskadande beteende vanligt. Min erfarenhet är att dessa personer mår bra av skogspromenader och utevistelse.

Idag saknas kunskap om den fysiska miljöns roll för personer med olika psykiska funktionsnedsättningar vid planering och utformning av särskilt boende och dagligverksamhet. Forskning inom området är sparsam. Det är samtidigt en målgrupp som har svårigheter att tala för sina egna behov och intressen.. Det är även en grupp som inte är så integrerad i samhället utan som tillbringar den mesta av tiden i särskilt boende och i daglig verksamhet.

Det som väckte mitt intresse för att fördjupa mitt examensarbete just kring denna målgrupp var Johan Ottossons (1997) forskning där han beskriver hur känsligheten för omvärlden är som störst när den exekutiva funktionen är som lägst och hur olika typer av miljöer kan uppfattas i sådana situationer. Detta gjorde mig än mer uppmärksam på och övertygad om att det är viktigt med en genomtänkt inomhus- och utemiljö där personer med särskilda behov bor och vistas. Miljöer som ger goda förutsättningar för trygghet, aktivitet, återhämtning och sinnesstimulering.

Syftet med studien är att undersöka hur miljön vid särskilda boende och dagligverksamhet kan utgöra ett stöd för vardagsfunktion och välbefinnande hos

personer med utvecklingsstörning på en tidig utvecklingsnivå – med fokus på utemiljön.

Genom att fördjupa mig i detta område önskar jag kunna förmedla vad som är viktiga faktorer i närmiljön för denna målgrupp och på vilket sätt detta kan skapas. Förhoppningen är att detta arbete kan ge en vägledning till handläggare och personal och beslutsfattare som finns i dessa personers dagliga liv om vad som är viktigt att tänka på i en omgivning där denna målgrupp vistas mycket i, speciellt kring särskilda boenden och i miljöer kring daglig verksamhet.

DISPOSITION

Efter detta inledande kapitel följer ett avsnitt där olika begrepp och definitioner beskrivs, för att du som läsare skall få en klar inblick i den målgrupp som studien inriktar sig på. Här förklaras även vilka olika behov målgruppen kan ha och hur olika insatser kan se ut för personer med utvecklingsstörning på en tidig utvecklingsnivå. Sedan följer ett avsnitt med tidigare forskning där du kan läsa om hinder och stöd för att utevistelse skall bli möjlig, här tas även en del organisatoriska frågor upp. Vidare tas forskning inom miljöpsykologi upp och vilken betydelse utemiljön har för hälsan. I detta avsnitt beskrivs även hur olika miljöer kan fylla olika syften beroende på vilka behov en individ har. Efter denna bakgrund presenteras syfte och frågeställningar och ett avsnitt med material och metod där tillvägagångssätt för studien beskrivs samt metoddiskussion. Därefter presenteras hur analysen gått till och vilka teman som framkommit under analysen. I resultatet ges en platsbeskrivning över området samt bilder över entréer till särskilda boenden och dagliga verksamheter, så att du som läsare skall få en inblick i hur det kan se ut i en miljö där denna målgrupp vistas dagligen, här redovisas även delar av observationerna. Resultatet är följt av en diskussion där varje tema diskuteras var för sig. Därefter följer en avslutande slutsats. Jag hoppas att du som läsare skall få en intressant och givande läsning som kan leda till nya uppslag.

BAKGRUND

I studien används begreppen, utvecklingsstörning, LSS, särskilt boende, dagligverksamhet och fritid. Nedan följer en begreppsdefinition av några av de centrala begreppen i denna studie.

Behov och stöd vid utvecklingsstörning

Personerna i detta examensarbete har kategoriserats som utvecklingsstörda på tidig utvecklingsnivå. Omformulering och förnyelse av olika begrepp görs ständigt för att förhindra stigmatisering och exkludering (Göransson, 1999). Begreppet utvecklingsstörning hör hemma i dagens officiella kontext men kommer troligtvis att ersättas av andra begrepp i framtiden (Ibid). I denna studie används de begrepp som står i lagen om stöd och service till vissa funktionshindrade, LSS (SFS 1993:387).

Personer med utvecklingsstörning på tidig utvecklingsnivå är en mycket heterogen målgrupp och det är stora skillnader mellan personer och funktioner hos varje individ. En svårighet för personer med utvecklingsstörning på tidig utvecklingsnivå är att organisera och tolka intryck (Göransson, 1999). Ofta förekommer flera funktionsnedsättningar såsom hörsel-, syn- och/eller rörelsehinder tillsammans med utvecklingsstörningen. Flerfunktionshinder påverkar den intellektuella förmågan negativt, svårigheterna för personer med flera funktionsnedsättningar inte bara fördubblas utan multipliceras. Dessa personer har ett begränsat korttidsminne vilket påverkar förmågan att lära in saker (Ibid). Personer med utvecklingsstörning har inte självklart en sämre hälsa men funktionsnedsättningen i sig kan utgöra en hälsorisk. Sjukligheten är dock högre för personer med utvecklingsstörning än för personer i övrigt. Vanliga hälsoproblem är nedsatt syn, rörelsehinder, epilepsi. Övriga faktorer som begränsar en person och sänker livskvalitén kan vara, brist på inflytande, ekonomisk otrygghet, diskriminering samt brist på tillgänglighet (SOU:2010-6).

Personer med utvecklingsstörning har rätt till insatser enligt lagen om stöd och service till vissa funktionshindrade, LSS (SFS 1993:387) vilket beskrivs utförligare enligt nedan.

Lag om stöd och service till vissa funktionshindrade- LSS

Lagen (1993:387) om stöd och service till vissa funktionshindrade, LSS, är en rättighetslag som ger enskilda personer rätt till vissa insatser. En förutsättning är att personen tillhör någon av de tre personkretsar som anges i lagen:

1. Personer med utvecklingsstörning, autism eller autismliknande tillstånd (1§).
2. Personer med betydande och bestående begåvningsmässiga funktionshinder efter hjärnskada i vuxen ålder föranledd av yttre våld eller kroppslig sjukdom (1§).
3. Personer med andra varaktiga fysiska eller psykiska funktionshinder som uppenbart inte beror på normalt åldrande, om dessa hinder är stora och orsakar betydande svårigheter i den dagliga livsföringen och därmed ett omfattande behov av stöd eller service (1§).

Insatser som kan beviljas inom LSS är:

1. Rådgivning och annat personligt stöd
2. Biträde av personlig assistent eller ekonomiskt stöd till kostnader för sådan
3. Ledsagarservice
4. Biträde av kontaktperson
5. Avlösarservice i hemmet
6. Korttidsvistelse utanför det egna hemmet
7. Korttidstillsyn för skolungdom
8. Boende i familjehem eller bostad med särskild service för barn och ungdomar
9. Bostad med särskild service för vuxna eller annan särskild anpassad bostad för vuxna

10. Daglig verksamhet för personer i yrkesverksam ålder som saknar förvärvsarbete och inte utbildar sig (9§).

De vanligaste insatserna är boende med särskild service för vuxna samt daglig verksamhet. Personer som tillhör personkrets 1 och 2 har rätt till daglig verksamhet (SOU:2010-6).

Särskilt boende

Särskilt boende är ett boende med särskild service och innebär att brukaren har ett beslut enligt Lag om särskilt stöd till vissa funktionshindrade (SFS 1993:387) eller enligt socialtjänstlagen, SoL (SFS 2001:453) för boende med tillgång till omsorg stöd och service. Personer med omfattande funktionshinder tillbringar ofta en stor del av sin dag i det egna hemmet. Därför är bostaden en mycket betydelsefull plats för denna målgrupp (prop.1992/93:159). För personer med omfattande funktionsnedsättningar och utvecklingsstörning är den vanligaste boendeformen att bo i en gruppboende. Det finns även så kallade servicebostäder som är ett mer individualiserat boende med sammankopplade lägenheter med tillgång till stöd (SOU:2011-2). I propositionen som är förarbetet till LSS står det även att gruppen i ett gruppboende inte bör vara större än att den enskilde kan få en social roll i gruppen. De gemensamma ytorna bör vara så stora att alla kan delta samtidigt i olika aktiviteter. Principen är även den att gruppboende bör förläggas i vanliga bostadsområden för att förhindra institutionell prägel med undantag för bostäder i anslutning till socialterapeutiska institut (prop.1992/93:159).

Daglig verksamhet

Daglig verksamhet innebär bistånd i form av sysselsättning, gemenskap, behandling eller rehabilitering under dagtid utanför den egna bostaden. Sysselsättningen kan innehålla olika aktiviteter beroende på deltagarnas behov och den dagliga verksamhetens inriktning (SOU:2011-2). Dagligverksamhet äger företrädevis rum inomhus (Brodin, 2011).

Fritid

Socialstyrelsen definierar fritid:

”den tid som blir över när andra nödvändiga sysslor och förpliktelser har fullgjorts. För att denna fria tid ska bli ’fritid’ bör den inrymma aktiviteter som ger en personlig tillfredsställelse” (SOU:2010-6, s72).

För personer med utvecklingsstörning så är den fria tiden mer begränsad än för personer utan funktionsnedsättning generellt (SOU:2010-6). Ofta har de mer arbetsfri tid men vardagssysslor kräver istället desto mer av tiden, vilket gör att utrymmet och lusten för fritidsaktiviteter kan vara begränsat. Funktionshindret kan även göra det svårt att utföra vissa aktiviteter, det är fortfarande vanligt att lokaler och information är otillgängliga för personer med funktionsnedsättningar. Även andra människors attityd och värderingar kan upplevas som ett svårt hinder. Enligt en undersökning av socialstyrelsen (SoU: 2010-6) så är fritidsutövandet lägre för personer med insatser enligt LSS jämfört med befolkning i stort. I undersökningen framkommer även att det för personer med insatser enligt LSS inte är lika vanligt att ströva i skog och mark vilket troligen beror på bristande tillgänglighet (SOU:2010-6).

Kontakt med naturen i vardagsmiljön har betydelse för människors hälsa, men det finns olika hinder för att personer med särskilda behov skall ha möjlighet till detta. Dessa kan vara fysiska, psykologiska och organisatoriska hinder. Vilket tas upp i följande kapitel.

HINDER OCH STÖD

Tillgänglighet för utevistelse

De hinder för utevistelse som diskuteras i olika studier enligt ovan kan delas in i tre olika kategorier- fysiska, psykologiska, och organisatoriska hinder (Bengtsson, 2003). *Fysiska hinder* kan vara att det är långt att ta sig mellan bostaden till ett naturområde, det kan även vara att det är svårt med tillgänglighet att ta sig fram till naturområdet eller att det inte är tillgänglighets anpassat. *Psykologiska hinder* kan vara att miljön inte är attraktiv för personen att vistas i. Ett annat kan vara att man känner sig otrygg. För äldre och funktionshindrade syns ett klart samband med otrygghet och att behöva ha en "närperson" som följer med vid utomhus vistelse för att kunna känna trygghet i situationen. *Organisatoriska hinder* innebär att det i vårdsammanhang kan finnas bristande resurser och rutiner för att utevistelse skall göras möjlig (ibid).

När det gäller möjligheten att använda utemiljön som stöd för personens vardagsfunktion och välbefinnande behöver utemiljön vara lättillgänglig och anpassad för målgruppen för att detta ska bli möjligt, men även det organisatoriska spelar en stor roll.

Praktiska saker som färdtjänst spelar en stor roll till vilka möjligheter som ges när det gäller att ta sig mellan olika platser. Barbro Blomberg (2006) har i sin avhandling gjort en studie där hon följt personer med funktionsnedsättningar för att se i vilka områden och situationer de känner sig inkluderade samt exkluderade. Hon finner att stöd och service skiljer sig mycket mellan kommunerna beroende på hur organiseringen är, det är till exempel stora skillnader mellan färdtjänstorganisationer i Sveriges olika kommuner, vilket spelar en betydande roll för många personer med funktionshinders förmåga att ta sig mellan olika platser (Blomberg, 2006).

Personalens roll

Personalen är den som är närmast brukaren i vardagslivet och Jacobsson (1996) beskriver hur relationen mellan brukare och personal präglas av makt, vanmakt och

beroende (Jacobsson 1996). Förhållandet mellan brukare och personal skall ses både som en relation mellan två människor men även som en relation mellan brukaren och organisation och att det finns en obalans i maktstrukturen (Blomberg, 2006). De professionella spelar en stor roll för brukarens liv, Furenheds (1997) forskning visar att livsvillkoren för personer med omfattande funktionshinder är mycket beroende av "närpersonernas" förmåga till omsorg, emotionell inlevelse och medmänsklighet (Furenhed, 1997).

I dagsläget är det arbetsgivaren som fastställer kompetenskraven för personal inom dagligverksamhet (Andersson, 2005). I en FoU rapport genomförd inom omsorgens dagliga verksamhet fick medlemmar från föreningen för barn, unga och vuxna med utvecklingsstörning (FUB), personal, chefer och förtroendevalda rangordna vilket av social kompetens, kunskaper/utbildning eller erfarenhet som de tycker är det viktigaste kompetensområdet hos personal inom dagligverksamhet. Det som framkom var att cheferna satte social kompetens som den främsta egenskapen. Tätt därefter följde utbildning och kunskap och det alla tillfrågade rangordnade lägst var yrkes- och livserfarenhet. Det är svårt att mäta en persons sociala kompetens, detta är inte heller en kompetens som kan visas på ett utbildningsbevis. Det är därför viktigt att redan vid anställningsförfaranden tydliggöra vad som ingår i social kompetens och vad som förväntas av personalen. Inom området utbildning och kunskap bedöms det som viktigt att personalen har kunskap om personens funktionshinder så att personalen bemöta ha förståelse och handleda brukaren på bästa sätt (Andersson, 2005). Det som framkom som det viktigaste påståendet i enkätundersökningen var att "Personalen ska ha förmåga att lyfta fram individens kompetens och förutsättningar" (Andersson 2005, s29).

Utevistelsens potential

Fritidens roll

Jane Brodin (2011) har gjort en studie utifrån ett EU-projekt som kallas *Learning in Motion*. Detta projekt har fokus på barn och vuxna med intellektuella funktionsnedsättningar och syftet har varit att ta reda på om och i så fall på vilket sätt som utomhusaktiviteter kan ge fysisk och sensorisk stimulering för personer med intellektuella funktionshinder. Studien visar att naturen stimulerar deltagarnas lärande och sociala inkludering, även deltagarnas välbefinnande och livskvalitet ökar om miljön är anpassad och tillgänglig för dem. De flesta kommuner i Sverige erbjuder någon form av utomhusaktiviteter för personer med intellektuella funktionsnedsättningar. I en enkät som LSS handläggare i olika kommuner fyllt i så visar svaren att arbete och fritidsaktiviteter inte skiljs åt utan att det ses som samma sak (Brodin, 2011). De vanligaste utomhusaktiviteterna inom dagligverksamhet runt om i landet är: trädgårdsarbete, skogsvård, lantbruk, vedhuggning, djurvård, biltvätt, återvinning av skräp, snöröjning, vård av parker, postutdelning (Ibid). De flesta erbjuder även naturutflykter och promenader. De allra flesta aktiviteterna erbjuds som gruppaktivitet mer sällsynt är att aktiviteterna erbjuds individuellt till enskild individ. Aktiviteterna anordnas året runt men ökar under vår och sommar. I studier som gjorts av funktionshindrade barn i en skolklass framkommer att de känner sig mer bekväma och avkopplade utomhus då det inte gör lika mycket om man är lite fumlig eller livlig. Även nyfikenheten och viljan att utforska ökar, att lära med alla sinnen smak, lukt, beröring, syn och hörsel. Barnen uttrycker även att de känner att de passar bättre utomhus då det är mer tillåtet att röra på sig och att inte vara lika koncentrerad. Majoriteten av de 130 kommuner som svarat på enkäten svarade att de vill utöka utomhusaktiviteterna för personer med intellektuella funktionshinder men uppger finansiella orsaker till att det inte sker, även brist på personal och hjälpmedel uppges samt svårigheter i att finna lämpliga platser och begränsningar i miljön. Utomhusaktiviteters fördelar visar sig enligt Blombergs (2006) forskning i form av bättre hälsa, ökad stimulans genom att lära tillsammans, förbättring av den sociala interaktionen, främja samarbete och stödja inkludering. Enkäten visar att många tjänstemän har lite kunskap kring detta men många kommuner har en vilja att

erbjuda verksamhet av god kvalitet och det visar på stort behov av ytterligare forskning (Brodin, 2011).

Utevistelse är ett inslag i de flesta människors vardag så länge man inte är i beroendeställning på grund av sitt funktionshinder. Personer som bor på särskilt boende skall enligt LSS 5§, erbjudas möjligheter att delta i samhällets gemenskap och leva som andra, vilket innebär att den boende är beroende av att närmiljön är anpassad och tilltalande, att det finns tillräckligt med personal och att det finns rutiner för utevistelse. Skillnader mellan olika kommuner och boenden är mycket stora och det finns inga regelverk eller rekommendationer för utevistelse vid särskilda boenden, enskilda kommuner kan dock ha egna kvalitetsmått (Bengtsson, 2003).

En rapport från den svenska västkuststudien visar att fritid har större påverkan för hälsan än arbete, ekonomi och boende (Norling, 1996), för personer med funktionsnedsättningar så ökar betydelsen av aktiviteter. Studien visar även att olika aktiviteter ger olika hälsovärde och de naturbaserade aktiviteterna som friluftsliv, trädgårdsaktiviteter, umgänge med sällskapsdjur och motion är aktiviteter som ökar hälsa och välbefinnande. Gemenskap med släkt och vänner är också viktiga faktorer. Det som ger lägst hälsovärde är en passiv livsstil med mycket tv-tittande och spel (Norling, 1996).

Naturens roll

Enligt Kaplan och Kaplan (1998) har natur, vatten och vegetation en positiv påverkan på välbefinnandet. Dagligen bearbetar hjärnan stora mängder information från våra sinnen. Denna typ av koncentration kräver så kallad *riktad uppmärksamhet* och är uttröttbar och begränsad (Kaplan & Kaplan, 1998). Det är den riktade koncentrationen som tröttnas ut vid exempelvis skrivbordsarbetet och bilkörning men även när vi behöver sortera bort störande ljud som exempelvis buller eller surrande ljud från ventilations system. Det är även den riktade koncentrationen som tröttnas ut vid exempelvis smärta och sorg. Denna mentala ansträngning tar på krafterna och gör att människan orkar mindre, blir irriterad, känslig, okoncentrerad, intolerant och i vissa fall aggressiv. Om vi däremot vistas i naturliga, spännande miljöer är det den

spontana uppmärksamheten som används. Den spontana uppmärksamheten tar däremot inte på krafterna utan får den riktade koncentrationen att återhämta sig så att en mental jämvikt uppstår (Ibid). För att miljön skall ge denna avkoppling behöver den vara omväxlande, intressant och inbjudande. Kaplan och Kaplan menar att miljön behöver uppfylla fyra olika kriterier för att vara återhämtande, dessa är *Being away*, *Extent*, *Fascination* och *Compatibility*.

Being away, innebär att platsen är någonting helt annat än det som tröttar ut personen, ett avbrott, att komma bort och få en skillnad fysiskt. Det kan även vara psykiskt, att det finns någonting utanför fönstret, som är vackert eller intressant så personen kan drömma sig bort.

Extent, känslan av att befinna sig i ett annat sammanhang, ett större område där känslan av att komma in i en helt annan värld kan infinna sig. Naturen kan ge en känsla av *extent* även om det är på ett litet område i den egna trädgården. På vintern tankarna sväva iväg och drömma sig bort till hur det ser ut på våren.

Fascination, är saker och händelser som fångar den spontana uppmärksamheten. Som att titta på fåglar, att se in i en sprakande eld, att gå under ett lövverk

Compatibility, innebär att miljön stödjer det som personen har lust till och det som personen orkar göra. Att miljön lever upp till ens förväntningar, en lugn promenad kan till exempel förstöras helt av att det är nedskräpat runtomkring.

I naturen där vi hanterar de flesta intrycken med spontan uppmärksamhet stimuleras våra sinnen utan att det tar på krafterna (Ibid).

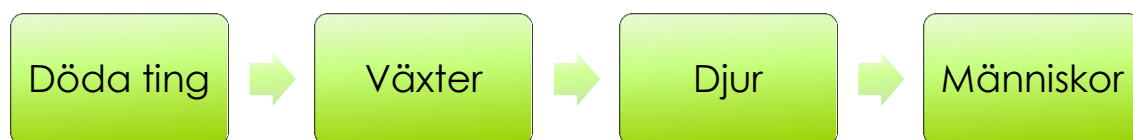
Människor som känner sig stressade söker sig ofta till miljöer utomhus och föredrar då vatten, växter och djur (Ottosson, 2007) vilket jag kommer att beskriva närmare i nästa stycke.

Miljötyp efter behov och situation

Personer med utvecklingsstörning på en tidig utvecklingsnivå är en målgrupp som ofta inte själva kan uttrycka sig i tal och skrift och förklara hur de känner. Därför är Johan Ottossons (2007) forskning en stor kunskapskälla för hur naturen kan upplevas i en krissituation. Ottosson var 39 år när han blev påkörd av en bil och förvärvade en hjärnskada, Intervjuer med andra personer med hjärnskador har gett liknande resultat.. Ottosson beskriver att det fanns en längtan till att komma ut i naturen för honom under den tiden som han vistades på sjukhuset. Och olika typer av miljöer berörde honom på olika sätt. Hans erfarenheter och forskning kompletterar och förstärker tidigare miljöpsykologisk forskning om sambanden hur vi tar till oss och påverkas av vår yttre miljö och av naturen.

Ottosson menar att många av de svårigheter som han som hjärnskadad upplever beror på vårt högpresterande och högteknologiska samhälle. Naturen däremot ställer inga krav och den bryr sig inte om hur du rör dig eller hur armen rycker(Ibid)

Ottosson utgår ifrån Harolds Searles (1960) teori om att människor i kris behöver en stabil omgivning för att må bra. Relationen till andra människor är det mest krävande och den mest komplicerade, relationen med döda ting som till exempel stenar är den allra enklaste. Däremellan finns växter och djur.

Figur 1. Ju högre upp på skalan desto mer komplicerad relation.

(Ottosson, 2007)

Searles (1960) beskriver den evolutionära jagutvecklingen där han menar att ett spädbarn ser sig som en del i sin omgivning. Ju äldre barnet blir desto mer utvecklas det egna jaget och barnet blir medveten om sin omgivning. Barnets behov av eget revir ökar succesivt och kan vara smärtsam eftersom en del av tryggheten försvinner. Behovet av ett eget revir är som störst som vuxen för att sedan avta succesivt ålderdomen. Gora och Nordström (1995) menar att när en person blir äldre så minskar rörligheten både fysiskt och psykiskt och personen blir då allt mer beroende av sin omgivning, och minskar sitt revir. Man blir mer som en integrerad del av en liten värld och är då mycket känslig för små förändringar (Ottosson och Grahn, 1998; Gora och Nordström, 1995)

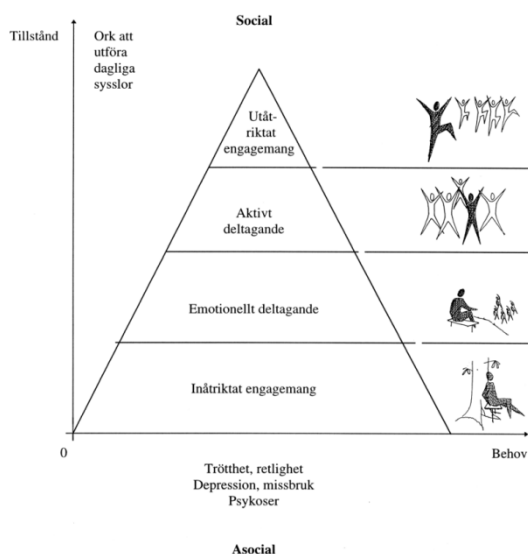
Ottosson (1997) förklarar att frustrationen över att inte kunna göra någonting åt sin situation byggde upp adrenalin i kroppen. Han ville kasta stenar så kunde han få ur sig frustrationen, men istället för att kasta sten gick han långa promenader i skogen. Rädslan av att gå vilse var stor för hans orienteringsförmåga var inte som den varit tidigare, men längtan att komma ut ifrån sjukhuset och ut till naturen var stark. Skogspromenaderna blev hans andningshål men han vågade inte berätta om sina upplevelser för någon i risk för att inte bli förstådd av sin omgivning. Olika miljöer påverkade honom på olika sätt och han behövde olika sorters natur vid olika tillfällen.

Ottosson (1997) beskriver den stora, tunga, vilda *stenen* med mossor som en trygghet. Den finns kvar på samma ställe varje gång och den förändras inte även om årstiderna växlar. Den utstrålar lugn och trygghet, den *stora stenen* kan inte skada någon och du kan dela dina tankar och känslor med den och den bara lyssnar. Den besitter en urkraft. *Stora stenar* fungerar som landmärken och är lätta att hitta till.

På ett liknande sätt kan man uppfatta *stora träd*. Stora gamla stadiga ekar ger ett tryggt intryck, granar och små träd ger däremot inte samma trygga känsla. *Stigar* i naturen ger ett intryck om att någon har gått här förut. Ottosson (1997) menar att han själv uppskattar att gå på stigar mycket mer än han uppskattar att gå fritt i en skog även på ställen där han hittade väl. *Stigen* ger ett tryggare intryck och den är som en naturlig nervtråd i helheten. Den förändring som naturen gör om våren kan vara påträngande och kännas krävande. *Grönskan* om våren ger ett intensivt intryck och därför upplevas för svår att ta till sig. Ottosson kände att han inte kunde ta del av och

uppskatta denna förändring som naturen gör under våren, utan kände sig som han blev kvävd av grönska och att han fick svårt att andas. *Ensamheten* i naturen kan upplevas som något behagligt vilket Ottosson upplevde som svårt att förklara för sin omgivning men han menar att det bara är när han är själv i naturen som han kan uppleva den totala samhörigheten lugnet och harmonin som det kan ge. När det är flera i runtomkring är det lätt att naturen blir en kuliss som passerar förbi. Att se *havet* vid ett oväder, att storma och ryta var som en hjälp att ge uttryck för raseri över hans svaga situation han befann sig i. På ett sätt som påminner om urkraften hos stenarna. Det *stilla havet* däremot och stranden ger lugn och det stilla kluckandet av vågor upplevs som en moders hjärtslag. *Folkvimmel* var något som Ottosson tyckte om innan han förvärvade sin hjärnskada, men nu efteråt kan han inte förstå att han någonsin har tyckt om det (Ottosson, 1997).

Våra behov ser olika ut beroende på vilken situation vi befinner oss i. Grahn (2005) beskriver detta med hjälp av behovspyramiden och har utvecklat teorin om betydelsespelrummet. Teorin utgår från att människors varierande behov gör att vi söker oss till natur av olika karaktärer. Individens aktuella sinnestillstånd är avgörande för vilken typ av natur som väljs. Detta samspel mellan människa och natur åskådliggörs i en behovspyramid, som illustreras i figur nedan (se figur 2.).

Figur 2. Behovspyramiden, Basen utgörs av inåtriktat engagemang, detta är när individens psykiska och fysiska resurser är små, då finns det behov av att få stöd av naturen och vara i avskildhet. I toppen finns det utåtriktade engagemanget där finns ork för sociala kontakter (Grahns, 1991).

Basen utgörs av inåtriktat engagemang, detta är när individens psykiska och fysiska resurser är små, då finns det behov av att få stöd av naturen och vara i avskildhet. I toppen finns det utåtriktade engagemanget där finns ork för sociala kontakter.

Pyramiden illustrerar hur personens förmåga att engagera sig i sin omgivning varierar beroende på hur stor den psykiska kraften och orken är, den så kallade exekutiva funktionen. Känsligheten för omvärlden är som störst när den exekutiva funktionen är som lägst. Denna modell kan användas för att spegla hur återhämtningsfasen efter en stresskollaps kan te sig i samspelet mellan individ och miljö. Upplevelser av naturen påverkar således människor olika starkt i förhållande till hur den aktuella livssituationen ser ut. I en behandling med trädgårdsterapi behöver kraven från naturen balanseras mot människans egen förmåga. Detta är viktigt för att ge en känsla av trygghet, kontroll och lust (Grahns, 2005).

En viktig del i teorin om betydelsespelrummet är också de nio olika karaktärerna i naturen som människor vill uppleva och söker sig till (Grahns, 2007). De första åtta huvudkaraktärerna kommunicerar direkt med människan, framförallt genom sinnen och känslor: *rofylld, vild, artrik, rymd, allmänning, refug/viste, samvaro* och *kultur*.

Den nionde är *tillgänglighet* och *närhet* och innebär att platsen skall vara anpassad och lätt tillgänglig (Grahns, 2007).

Möjligheten att hitta egna platser

Forskning beskriver hur vuxna och barn kan uppfatta samma platser på helt olika sätt. På samma sätt tror jag det är viktigt att belysa hur målgrupper med olika psykiska funktionshinder uppfattar sin omvärld. Den kognitiva nivån hos personer med funktionsnedsättningar är ofta lägre än den faktiska åldern. Det blir då intressant att se på miljöer utifrån barns perspektiv när det gäller användandet och utformningen av utemiljöer runt särskilda boenden och daglig verksamhet. Det är av intresse att uppmärksamma att brukare och personal liksom barn och vuxna kan se på samma miljöer på olika sätt. Rasmussen (2004) menar att Platser för barn (*Places for children*) utformade av vuxna och barns platser (*Childrens places*) som de själva valt ut eller utformat, är olika saker (Rasmussen 2004). När en vuxen pekar ut *platser för barn* så kan det vara lekplatser, klätterställningen, sandlådan och målstolparna, platser som vuxna har skapat för barn. När barnet däremot pekar ut *sina platser* inkluderar det även sådant som vuxna ibland inte ser, två buskar som fungerar som mål, ett hål i staketet som är en genväg, busken som är ett hus eller en affär. Detta är platser som barnet finner intressant och meningsfullt. Platser där barn skapar egna fantasivärldar runt. Det som ser ut som en hög med pinnar för en vuxen, kan vara den bästa kajan för ett barn och det som såg ut som en vissan lövhög kan vara den finaste restaurangen. Rasmussens forskning visar på att barnen behöver och vill ha andra platser än som de platser som vuxna har skapat för barnen. *Barnens platser* visar sig oftast vara i eller nära hemmet där de bor, platserna är föränderliga och de varar heller inte för evigt. Beroende på väder och årstid variera även *barns platser* (Rasmussen, 2004).

Den fysiska miljöns utformning

För att få ut det bästa av sin trädgård är det viktigt med planering för den målgrupp som skall använda trädgården (Sandberg, 1999). Kerstin Sandberg (1999) beskriver en rad olika kriterier hur en park för personer med funktionsnedsättningar kan utformas och vad som är viktigt att tänka på. Planeras det för personer med rörelsehinder så är det ofta till fördel för flera personer. Om det planeras och anpassas de målgrupper som skall vistas i området redan i byggskedet så förhindras att det medför extrakostnader för att det behöver göras om i efterhand. I ett samhälle tillgängligt för alla bör flera generella tillgänglighetsaspekter ingå (Muller, 2012)

Aspekter som kan vara viktiga är framkomlighet och kontaktvägar mellan inne och ute, omsorg i valet av markmaterial och olika typer av odlingsbäddar (Sandberg, 1999). Det är även viktigt att tänka på vad man planterar vid entréer, sittplatser, lekplatser, fönster och ventiler, med hänsyn till bland annat pollenallergi (Ibid).

Vi lär med våra sinnen, syn, hörsel, lukt, smak och känsel (Nebelong, 2008). En trädgård kan stimulera olika sinnen och skapa upplevelser, för personer med nedsatta sinnen är det viktigt att stimulera de fungerande sinnena. Varierande ytor att gå på, saker att känna på och kryddor att lukta på och insekter och blommor att se på. Att planera växtvalet med olika färg och form så att det blir intressant och upplevelse fullt att se, lyssna smaka lyssna och känna. På så sätt kan vi träna sinnena (Ibid). För personer med nedsatt syn och hörsel är de taktila sinnena mycket viktiga (MoGård, 2008). Känslerna kan användas för att undersöka omgivningen och fastställa positioner. En person med hörselrester kan utnyttja reflekterande ljud för att orientera sig, ljudet låter olika när det studsar emot olika material. Fötterna kan känna av olika markunderlag och på så sätt känna av var de befinner sig, om det är på gräs eller på asfalt. Luktsinnet är viktigt, lukter kan förklara var man befinner sig, dofter från köket eller från badrummet är lätta att känna igen (Ibid).

Personer med utvecklingsstörning på tidig utvecklingsnivå har ofta svårt med korttidsminnet och orienteringsförmågan och det finns likheter i beteende med personer som har demens. Zeisel och Thysons (1999) forskning visar hur de sett hur personer med demens kan tillgodogöra sig en trädgård och hur deras välbefinnande

ökar när olika faktorer finns med för att stötta orienteringsförmågan till exempel ledstråk som inte ger för mycket intryck. och tydlig taktill information (Cooper & Barnes, 1999).

Orienteringsförmåga

Personer med demens vill gärna vandra omkring, men har ofta svårigheter att orientera sig. Det är därför av stor vikt att utemiljön är säker, trygg och kopplad till boendet så att personen kan gå ut på egen hand och röra sig fritt. Forskning visar att symptomen för personer med demens lindras när de vistas i en väl utformad miljö, god planering och god social hantering (Zeisel & Thyson, 1999). Det har visat sig att trädgårdar som innehåller Lynchs(1960) fem olika element för att hitta vägen och orientera sig är särskilt betydelsefulla i en trädgård för personer med demens, *path*, *edges*, *districts*, *nodes*, och *landmarks*. Zeisel och Thyson (1999) har utifrån dessa utarbetat ytterligare fyra element för att stödja orienteringsförmågan och välbefinnandet hos personer med demens. Dessa nio kategorier är: *path*, *places*, *landmarks*, *nodes*, *edges*, *views*, *furnishings*, *plantings*, *symbolic cues* (Cooper & Barnes, 1999). Kortfattat så innebär dessa kategorier: **Paths-** stråk som förbinder olika platser, varje väg skall ha en tydlig början och tydligt slut med mål och landmärken längs vägen så att det är lätt att orientera sig (Cooper & Barnes, 1999). **Places-** platser, tydliga *samlingsplatser* är enligt Zeisel och Thyson viktigt så att det finns en tydlighet i var det händer saker. Mötesplatsen ger även tillfälle för informella sammanträffanden däremellan. Sittplatser placerade en bit bort från samlingsplatsen är välbefinnande för de som vill se men inte delta. **Landmarks,** *landmärken* är referenspunkter i trädgården som kan ses från flera håll (Ibid). **Nodes-** *noder* är enligt ett slags mötesplatser, där vägar möts och där det kan ges tillfälle för en kort konversation. Här kan det finnas en bänk för den som vill stanna upp och prata en längre stund. **Edges-** *kanter*, element som gör att trädgården känns trygg. Synliga dörrar skall gå att öppna, dörrar eller grindar som behöver vara låsta bör vara i mer integrerad karaktär för att de boende inte skall uppleva sig instängda. Inne i huset bör fönster vara öppna till att se ut och de dörrar som vetter ut mot gården skall vara öppna. Övergången mellan inne och ute kan vara mjuk. **Views-** *utsikt*, om brukarna ser trädgården inifrån föds en vilja att gå ut och uppleva mer. För vissa kan dock utsikten skapa en känsla att vara instängd, för dessa kan det skapa en trygghet att

förhindra utsikten, så att de lättare kan komma till ro. **Furnishings**, *möblering*-trädgården behöver både fasta och flyttbara möbler. Multifunktionella sittplatser som olika murar och dylikt skapar informella sittplatser. **Plantings**- *planteringar* är en levande dimension av trädgården. Höga träd ger en trygg familjär och inramande känsla. Och upphöjda växtbäddar gör det enkelt för brukarna att se och att sköta växterna. Det bör inte finnas några buskar blommor eller bär som är giftiga.

Symbolic Cues- *symboliska värden*, växtligheten visar vilken säsong det är och kan väcka olika minnen som annars inte hade kommit fram (Ibid).

SYFTE/ FRÅGESTÄLLNINGAR

Syftet med studien är att undersöka hur miljön vid särskilda boende och daglig verksamhet kan utgöra ett stöd för vardagsfunktion och välbefinnande hos personer med utvecklingsstörning på en tidig utvecklingsnivå – med fokus på utemiljön.

Frågeställningar:

- Vilken betydelse har olika faktorer i den fysiska miljön för personernas vardagsfunktion och välbefinnande?
- Finns det observationer av personernas funktion i inomhusmiljön som kan vägleda utformningen av utomhusmiljön?
- Vilka behov uppfyller olika platser?

MATERIAL OCH METOD

För att undersöka frågan har observationer utförts på dagliga verksamheter och särskilda boenden. Informella intervjuer har genomfört med anställda vid boenden och dagligverksamheter.

Inom miljöpsykologins forskningsfält står den fysiska miljön i fokus (Westlander, 1999), men Proshansky (1976) m.fl. menar att denna relation även påverkas av det sociala och kulturella sammanhanget (Westlander, 1999). Denna studie har sin utgångspunkt ifrån Westlanders fem metodologiska principer som lyder enligt följande:

1. Individen kan endast studeras som en hel person i sin verkliga omgivning; studiet bör ske under längre tidsförlopp och med ett engagemang i forskningsprocessen från de beforskade.

2. Omgivningen måste belysas såväl i individens upplevelseperspektiv som i ett yttre existerande oberoende av de individuella upplevelsena.
3. Omgivningen skall studeras innehållsligt i den meningen att man intresserar sig för dess avsedda funktion, och vilken mänsklig aktivitet den är tänkt att inbjuda till.
4. Eftersom det är det mänskliga beteendets målorientering och kognitiva inriktning visavi omgivningen som särskilt beaktas skall omgivningsanalyser alltid involvera tidsaspekten.
5. Den fysiska omgivningen skall inte betraktas enbart som fysisk utan även som social och kulturell, d.v.s. skapad för vissa sociala/kulturella ändamål.

(Westlander, 1999).

Etiska överväganden

Det viktiga i denna studie är att få en överblick i vilka miljöer som denna målgrupp befinner sig i och vad de använder de olika miljöerna till och på vilket sätt de tillgodogör sig sin omgivning. Under observationerna lades fokus på aktiviteten, upplevelser och miljön i första hand. Fördjupningar i individernas diagnoser, mer än att de passar in i målgruppen, har inte varit relevant för att uppnå studiens syfte. Under observationen har observatören varit i bakgrunden för att inte störa samspel mellan brukare och personal. Observationerna har anpassat till de tider och platser som varit till fördel för brukaren. I vissa fall har observationen fungerat så att observatören kunnat följa brukaren i flera olika miljöer. I vissa fall har observatörens närvaro stört situationen och har då avbrutits i respekt för brukaren och personal. Då målgruppen inte själva kan uttrycka om de vill delta i en observation eller inte har jag valet varit att helt avidentifiera personen med både namn och kön. I resultatet beskrivs det observationerna visat utifrån verkliga händelser sammanfogat till en eller

flera fiktiva personer. Fotona är tagna bakifrån samt redigerade för att det inte skall gå att identifiera personen. Platser där olika observationer är utförda nämns inte i studien.

Observationer och intervjuer

Genom kontakten med ett resurscenter, för personer med olika funktionsnedsättningar, har verksamhetschefen för den dagliga verksamhet där gjort ett urval på en grupp på sju personer som stämmer överens med målgruppen *personer med utvecklingsstörning på tidig utvecklings nivå*. Det har varit både män och kvinnor och gemensamt har varit att de är i 20-25 års-åldern. Under fyra olika dagar har observationer utförts i olika miljöer som denna målgrupp befinner sig i, i sin vardag. Genom att observera aktiviteter inom daglig verksamhet, deras hemmiljö, samt vägen till och från arbetet, har avsikten varit att skapa en tydlig bild över miljön dessa personer befinner sig i till vardags. Observationer har gjorts av vad som ger intryck och påverkar målgruppen, på vilket sätt de får intryck, vilka miljöer som stimulerar, vad som bidrar till fokus samt vad som kan störa och skapa oro för målgruppen.

Observationerna har inkluderat hur deras boende ser ut, hur brukarna stöds av sin personliga assistent i olika situationer, hur brukaren använder sig av sin närmiljö samt vilka platser brukarna vistas i och vilka behov de olika platserna tillfredsställer. Informella intervjuer med personliga assistenter och handledare inom olika aktiviteter på dagligverksamhet har utförts, där de i situationen beskrivit när och hur brukaren använder sig av olika platser och vilka faktorer som spelar in för brukaren. Observationerna har varit på avstånd och delvis deltagande när brukaren bjudit in observatören till samspel. Fotografier är tagna vid entréer till dagliga verksamheter och särskilda boenden för att ge en generell bild av hur det kan se ut där dessa personer vistas.

Vid observationerna har minnesanteckningar förts över vad som sker i rummet, vilken aktivitet som utförs, hur brukaren hanterar situationen samt hur personalens roll påverkar situationen. Skisser har gjorts över hur brukarna rör sig i sin omgivning i

aktivitet samt mellan aktivitet och hem, för att ha som stöd i det fortsatta arbetet och för att kunna jämföra mellan olika brukare. Foton har sammanställts av olika bilder på dagliga verksamheter och särskilda boende. Under de informella intervjuerna med personal och handledare har anteckningar förts för att sedan sammanställas till material som analyserats med hjälp av IPA (Smith & Osborn, 2003).

Analys

Eftersom studiens syfte är att undersöka vad som stimulerar fokus och ger intryck för personer med utvecklingsstörning på en tidig utvecklingsnivå och vilka miljöer de finner som återhämtande och målet har varit att försöka förstå och tolka vilka behov den här målgruppen har i sin närmiljö. Utifrån detta valdes IPA (Smith & Osborn, 2003). IPA, Interpretativ Phenomenological Analysis är lämplig när man vill utforska nya områden eller fenomen. IPA är en metod utarbetad för analys av kvalitativ data som utmynnar i teman. Att söka innebörd och förståelse är centralt i IPA.

Analysen sker i flera steg för att nå en högre abstraktionsnivå. Först läses materialet igenom ett flertal gånger så att man är väl insatt i innehållet. Vid sista läsningen görs anteckningar, i vänstra marginalen, med omedelbara reflektioner, sammanfattningar och tolkningar. I det andra steget plockar man ut själva kärnan i den ursprungliga texten och noterar detta i högermarginalen. I det tredje steget skapas teman av de ord som skrivits i högermarginalen. Det sista steget är nu att skapa titlar av de olika teman som kommit fram. Samma procedur gör med varje observation och intervju och de olika temana jämförs sedan med varandra. Resultatet belyses sedan med relevanta teoretiska begrepp (Smith & Osborn, 2003).

Genom bearbetning och analys genom IPA, av de observationer och intervjuer som utförts, framkom tre olika teman och två subteman vilka presenteras nedan.

Teman

Huvudtema	Subtema
Individens intryck	<i>Sinnesstimulering</i> <i>Beteende</i>
Yttre faktorer	
Organisatoriskt	

Individens intryck

Sinnesstimulering influeras av hur individerna får sina intryck och finner välbefinnande genom olika sorters sinnestimulering. Det kan krävas lugnande och återhämtande aktiviteter för att skapa välbefinnande men även aktiva och fokuserade aktiviteter. Det är mycket energikrävande för personerna att hålla fokus och sortera intryck så att de har ett stort behov av vila och återhämtning mellan aktiviteterna.

Beteende influeras av på vilket sätt individerna uttrycker sig med kommunikation, känslouttryckningar, temperament och att det är viktigt med personal som känner av individens beteende mönster och uttryck

Yttre faktorer influeras av miljöns utformande, både utomhus och inomhus. Olika faktorer som spelar in för denna målgrupp så som struktur, avstånd, terräng, väder och trygghet.

Organisatoriskt influeras av sådant som berörda aktörer och medarbetare kan påverka i själva organisationen. Personalens kunskap om brukaren och brukarens beteende, personalens engagemang, miljöns utformande, struktur och tydlighet i omgivningen är exempel på faktorer som uppkommit inom detta tema.

Metoddiskussion

Då brukarna har mycket varierande dagsform är det svårt att på förhand bestämma tid och plats för observation. Vissa planerade tider fungerade inte för brukaren och då har tid eller plats ändrats. I vissa fall har annan brukare inom samma målgrupp observerats istället. Eftersom fokus har varit miljöerna de befinner sig i snarare än brukaren i sig upplevs inte att detta påverkat resultatet. Brukarna har observerats som en målgrupp med individuella behov som vistas i gemensamma lokaler, platser och miljöer. IPA var en väl fungerande metod då materialet från observationer och intervjuer kunde sammanställas och analyseras i samma analys.

Hur denna målgrupp benämns skiftar mellan olika litteratur vilket kan medföra förvirring i litteratursökning vilken målgrupp som menas. Även olika verksamheter benämner målgruppen på olika sätt. Varje individ har sina egenskaper och egenheter vilket medför svårigheter i att generalisera denna målgrupp, därför har studien sin utgångspunkt i det generella i utformandet. Observationerna hade med fördel kunnat vara fler och mer utspridda över olika årtider för att få en större helhet. Personalens och ledningens roll blev mer påtaglig efter hand när observationerna utförts. Denna synvinkel hade med fördel kunnat vägas in mer i observationsunderlaget från början.

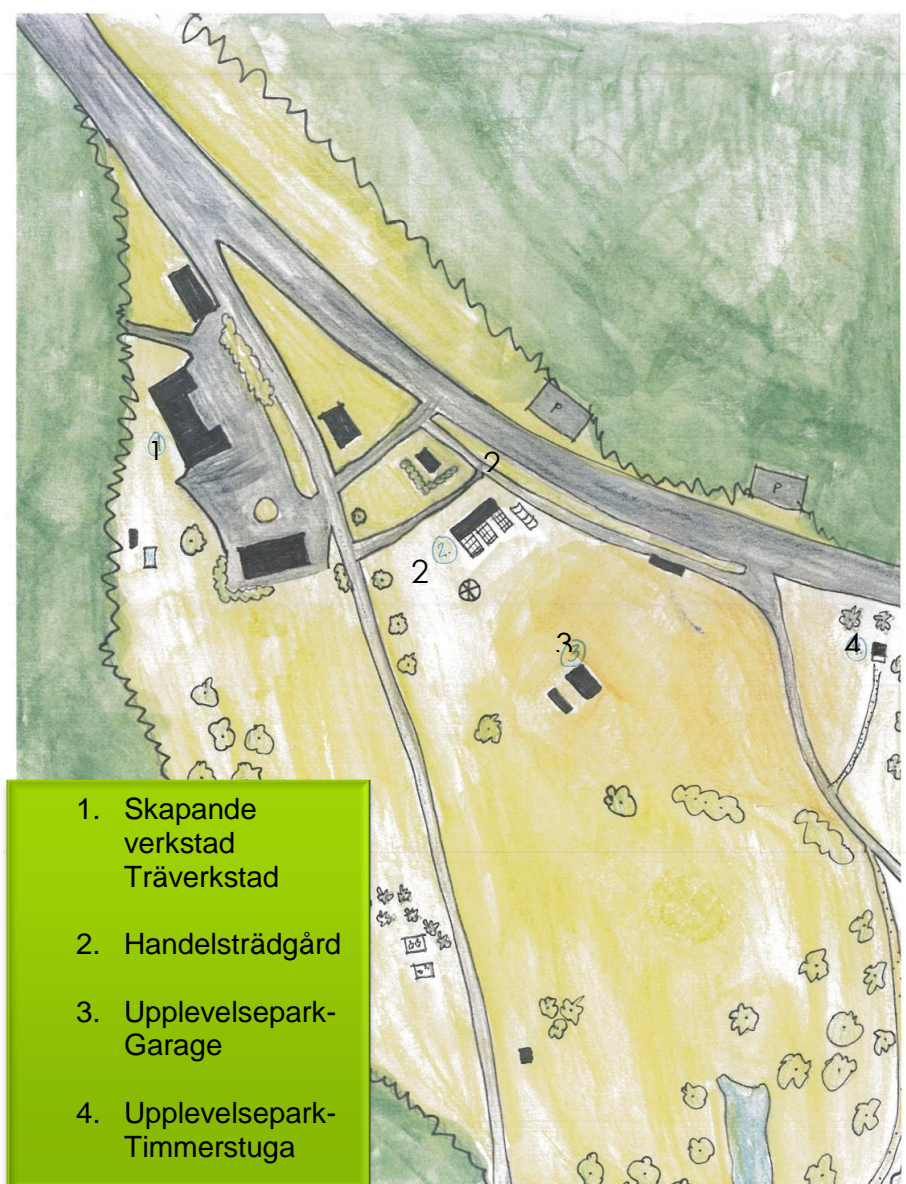
I kommande avsnitt ges en platsbeskrivning över de platser och miljöer där observationerna utförts, följt av en sammanfattad beskrivning av resultatet som framkom under observationerna.

RESULTAT

De undersökta platserna

Observationen har framförallt skett på fyra olika ställen: Skapande verkstaden, Träverkstaden (nr 1.). Handelsträdgården ligger i byggnaden (nr 2.) och Upplevelseparken som innefattar olika utomhusaktiviteter uppehåller sig mestadels vid Garage (nr 3.), samt vid Timmerstugan (nr 4.). Observationer har även gjorts i brukares hem och vid aktiviteter utanför området.

Figur 3.
Översiktsbild över
området där
observationerna

Entréer till dagliga verksamheter och särskilda boenden.

Figur 4. Exempel på särskilt boende

Figur 5. Exempel på särskilt boende

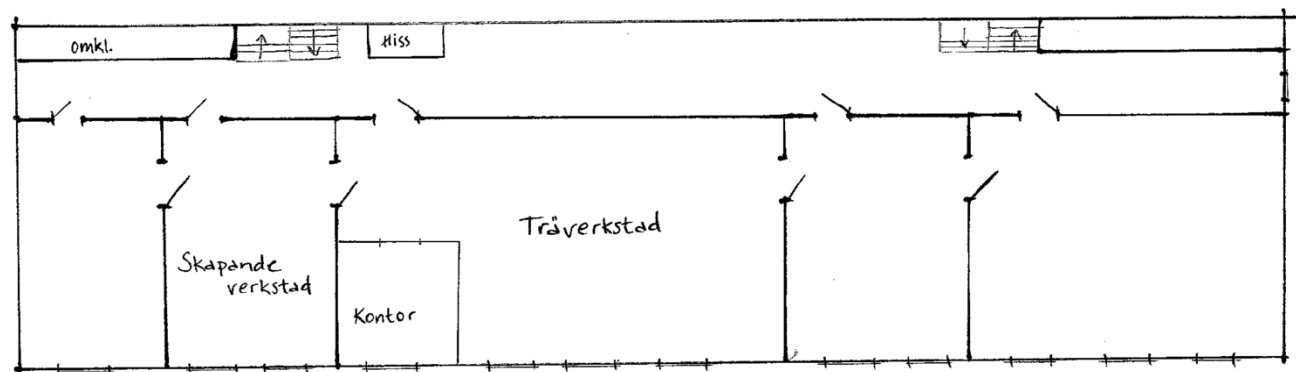

Figur 6. Exempel på daglig verksamhet

Figur 7. Exempel på daglig verksamhet

Hus nummer 1 (se Figur 3.) innefattar Skapande verkstad och Träverkstad där vissa av observationerna utfördes.

Figur 8. Översiktsbild av skapande verkstad och träverkstad

Skapande verkstad

Skapande verkstaden är två rum i en större byggnad (se figur 8.). Byggnaden innefattar flera olika verksamheter på tre olika våningar. På samma våning som skapandeverkstaden finns även träverkstad, musikrum och omklädningsrum. Ingången är från en gemensam korridor. De två rummen som innefattar den skapande verkstaden har separata ingångar med dörr emellan rummen. Dörren är ofta stängd. Mellan rummen finns ett fönster. I det ena rummet finns allt skapandematerial på öppna lagerhyllor längs med väggarna. Längs ena sidan finns en diskbänk där det kan tas vatten och tvättas penslar mm. I mitten står

Figur 9. Skapande verkstaden- Personal och brukare vid symaskin

två bord och stolar runt omkring. Borden är i olika höjd och stolarna är olika. Det finns ett fönster i rummet som vetter ut mot en skog på baksidan av byggnaden.

Under observationen var det nio personer som vistades i rummet, fyra brukare med var sin personal samt en handledare för skapande verksamhet. En brukare sitter vid symaskinen, personen har syn och hörselnedsättning men känner vibrationerna från symaskinen och får intryck på det sättet. Personalen behöver vara nära och stötta brukaren hela tiden, plötsligt börjar brukaren humma och vifta med sina armar, gunga med sin kropp och visa tecken på oro. Personalen tar brukaren från gruppen och går ut från rummet och ut, de stannar en stund utanför entrén. Brukaren lugnar ner sig och går sedan till dennes hem för att vila. Personalen uppfattade att brukaren blev störd av att det var många personer i rummet och att det var ljud som brukaren inte var van vid eller kunde lokalisera.

Figur 10. Skapade verkstaden- Personal och brukare river tygremsor tillsammans

I det andra rummet av skapar verkstaden finns en keramikugn i ena hörnet av rummet. Det är lagerhyllor längs ena väggen där keramik torkas och förvaras i väntan på bränning. Hyllorna är övertäckta med vit och grå randigt tyg som är lite skrynkligt. På väggen vid fönstret hänger två stora rullar med ståltråd. Fönstret vetter ut mot skogen och är fördraget med en vit rullgardin. Framför fönstret står två bord i olika höjd. Vid ena väggen finns ett bord med fyra udda stolar. Över bordet på väggen hänger tre trä tavlor osymmetriskt uppsatt.

Brukaren och personalen river tygremsor tillsammans. Personal och handledare har fullt fokus på brukaren som står upp och är exalterad över känslan och de intryck denne får när tycket rivs sönder. Brukaren uppskattar aktiviteten och håller fokus en lång stund. Det är lugnt i rummet och gardinerna är fördragna för att inte släppa in för mycket solljus. Brukaren använder små tecken och personalen är uppmärksam och ser att brukaren ger tecken för att vila. Brukaren tar sig mellan olika platser i rullstol då det är krävande för henne/honom att förflytta sig. Hemma vid boendet visar brukaren tecken att hon/han vill stanna kvar utanför huset. Utanför entrén sitter brukaren en lång stund i sin rullstol och håller en snöboll mot munnen. Personalen uppmärksammar små signaler som kännetecknar att hon/han slappnar av och kommer till ro.

Träverkstaden

Träverkstaden är tre rum med diverse maskiner (se figur 8). Ett flertal stora maskiner finns här som är anpassade till att dövblinda personer skall kunna utföra olika moment till att borra och såga ljusstakar. I ett av rummen finns flera snickarbänkar flera av bänkarna har färgfläckar. Längs ena väggen finns grå

Figur 11. Träverkstaden- Personal och brukare i aktivitet

plåtskåp med diverse material. På bänkarna finns en såg, olika verktyg, brädor och träbitar. I rummet finns en fläkt som har ett dovt surrande.

Brukare och personal skall borra, brukaren har gjort denna aktivitet flera gånger och i skapande verkstaden och uppskattat detta. Idag är det en utmaning för brukaren då samma aktivitet utförs i träverkstaden. Brukaren visar inga tecken på att känna igen aktiviteten. Brukaren går runt i rummet och drar i personalen, brukaren kommer inte till ro och vet inte vad som förväntas. Även när handledare visar hur bormaskinen används så vill inte brukaren försöka. Brukaren vill gärna gå omkring och vill inte sitta still under mat och kaffe rast, brukaren vill vara i ständig rörelse. När personalen inte är tydlig i kroppsspråk och visar vad som gäller uppkommer en oro hos brukaren. När personalen ger tydliga svar och visar vad som förväntas uppfattar författaren att brukaren blir mycket lugnare.

Handelsträdgården

Handelsträdgården är en byggnad som inrymmer matrum, kontor, omklädningsrum, planteringsrum, affär och tre växthus byggda i E formation utifrån huskroppen (se figur 3). Ett av växthusen ingår i affären och två andra är för tillväxt av frön och sticklingar. Golvet i växthusen är delvis belagt av plattor och under växtborden är det belagt med stort grus. Längs glasväggarna finns hängrännor att placera krukor på. Växthusen är uppvärmda och ljusa.

Figur 12. Handelsträdgården- Ett växthus med pelargoner på tillväxt

I växthuset är det övervägande personalen som går ut för att vattna och sköta om växterna. Brukarna går ut med brickor med sticklingar som skall växa till sig och går sedan tillbaka in till planteringsrummet.

Figur 13. Planterings rummet- Personal och brukare planterar sticklingar

I huskroppen innanför växthuset finns planteringsrummet. Rummet avdelas med ett stort planteringsbord. Mitt på bordet finns en hög med jord och krukor att plantera i och spadar. På varje sida av bordet finns svarta lite högre stolar på hjul. Det finns

tre dörröppningar in till det lilla rummet. Bakom bordet finns en dörr ut mot korridoren till matsalen och mitt emot finns två dörrar, en på var sin sida av bordet ut till korridoren mot växthuset.

Brukare och personal planterar tillsammans, brukaren är trött då sömnen under natten inte varit så god. Personalen visar hur sticklingarna skall planteras och lägger jord i brukarens händer. Brukaren tar av sig sitt förkläde och visar att hon/han inte vill vara där mera. De går hemåt till brukarens lägenhet där brukaren vilar i sin gunga i taket.

Upplevelsepark

Upplevelseparken har sin verksamhet utomhus på olika platser (se figur 3). Dels i en garagelänga beroende på uppgift och väder. Garagelängan är en stor byggnad med plåt tak, plåt väggar och betong golv.

Figur 14. Upplevelsepark-Garage

Figur 15. Upplevelsepark- Garage
invändigt

Inne är i garaget förvaras brädor längs väggarna på ena sidan och den andra sidan är full med hyllor och skåp i olika form. I garaget förvaras även diverse maskiner, skåp, skottkärror, lastvagn och olika bord. Golvet består av betong som är knaggligt och lagat på sina ställen. Det är svårigheter för rullstolar att komma fram här inne, det är även trångt att komma fram med rullator då det är mycket saker i rummet. Golvets gropigheter ger tydliga signaler till brukare som sitter i rullstol och har synnedsättning om var de befinner sig.

Figur 16. Upplevelsepark- Brukare borrar med stöd av personal i garaget målarum

Längst in finns ett mindre rum som används som målar rum. Mitt i rummet finns ett träbord placerat. Bordet har färgfläckar i olika färger och det ligger olika verktyg, sandpapper och handskar på bordet. Vid ena väggen är en bänk där det står betonggjutna fat och under bänken ligger mindre träbitar staplade. På en vägg finns ett stort fönster och på den tredje väggen finns ett skåp där det förvaras färgburkar och en dörr som leder ut mot garaget.

Med stöd av tre personal kan en brukare med syn och hörselnedsättning få sinnesstimulering genom att hålla i en bormaskin och känna doften av trä som spider sig. Brukaren tjuter till av lycka under aktiviteten. När brukaren är klar vill hon/han vidare och personalen tar honom i rullstol ut och går en promenad i skogen. De märker att han uppskattar intensiva intryck och en rastlöshet kan infinna sig hos brukaren när han inte får intensiva intryck. Även aggressioner och självskadande beteende uppkommer vid för lite stimuli. Två personal följer brukaren alla vakna timmar och det krävs att personalen håller fokus på brukaren hela tiden, för att förhindra självskadande beteende.

Figur 17. Upplevelsepark- Samling kring elden vid timmerstugan

Gruppen samlas vid en timmerstuga uppe på en kulle. Från garaget är det en grusplan som vidare leder mot en asfalterad backe uppför kullen (se figur 3.). En grusgång som leder till timmerstugan svänger av från den asfalterade gången. Grusgången övergår i en plattbelagd gång när den närmar sig timmerstugan. Vissa plattor är gjutna i betong med handavtryck i detta ger en ojämn yta. Den plattbelagda gången lutar lite ned mot branten. Vid sidan om gången finns ett staket som lutar utåt branten. Timmerstugan har inga fönster, det finns ingen belysning inne i stugan. Mot väggarna inne i stugan förvaras ved. Utanför timmerstugan finns en eldstad med en eld som brinner. Runt om eldstaden finns ett par bänkar. Vid timmerstugan finns ett par krukor där det under vår och sommartid planteras olika kryddor och växter. Nedanför timmerstugan finns ett område med byggnationer, bänkar och kojor som olika brukare haft och har som projekt. Området har flera stora träd, övervägande björk och tall.

Vid timmerstugan samlas gruppen när aktiviteterna är slut, en del vill vara här länge och en del bara en kort stund. Det viktiga här är att platsen alltid är den samma och att det alltid finns en eld som brinner, det är återkommande vid varje tillfälle. Flera av brukarna uppskattar att grilla korv och att ta med sin matsäck hit. Handedaren är noga med att det skall vara en sinnesupplevelse att komma upp till timmerstugan. Timmerstugan ligger på en höjd och det är en svår väg för rullstolar, det blir tungt för personalen att köra uppför backen. Väl uppe på höjden är det utsikt över hela området.

ANALYS OCH DISKUSSION

Syftet med studien är att undersöka hur miljön vid särskilda boende och dagligverksamhet kan utgöra ett stöd för vardagsfunktion och välbefinnande hos personer med utvecklingsstörning på en tidig utvecklingsnivå – med fokus på utemiljön. Diskussionen som följer kommer utgå ifrån de teman som framkom genom analys av resultatet. Varje tema diskuteras var för sig.

Individens intryck

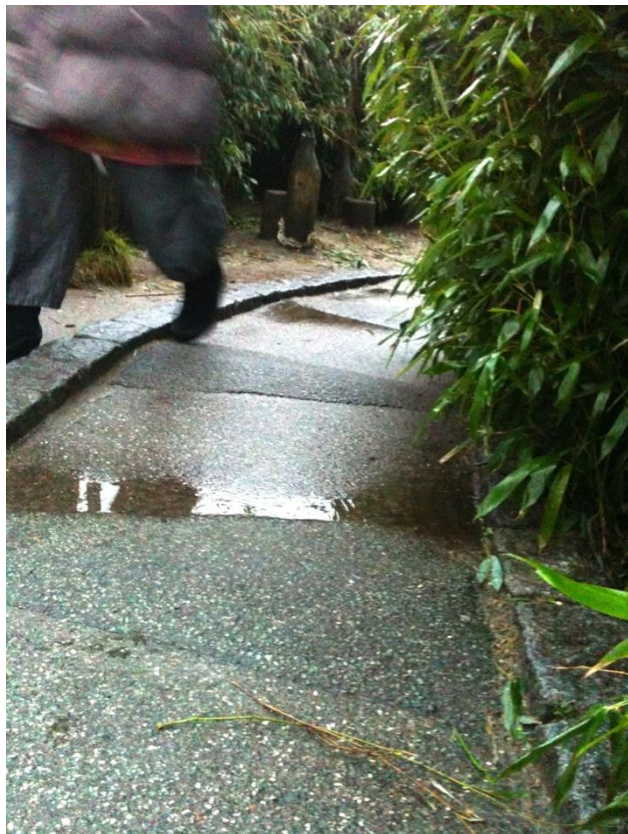
En person med utvecklingsstörning på en tidig utvecklingsnivå har ofta en sparsamt utvecklad kommunikations förmåga och har svårigheter med att tolka och organisera olika intryck ifrån omgivningen (SOU:2010-6). När ett sinne i taget stimuleras och förstärks blir det mer lättbegripligt och brukaren kan ha lättare för sig att ta till sig och hantera detta intryck, vilket kan skapa välbefinnande för personen. För vissa personer behöver denna upplevelse vara mycket intensiv för att ge ett intryck och skapa välbefinnande. Ett ständigt flöde av information kan vara svårt och att sortera dessa intryck upptar mycket riktad koncentration och tröttar ut hjärnan. Observationerna visade på flera exempel på svårigheter för brukarna, i deras vardagsfunktion, på att sortera intryck ifrån omvärlden och att det kräver mycket energi för att kunna hålla fokus på en särskild aktivitet. Vikten av återhämtningspauser är något som är viktigt för målgruppen. För att den riktade koncentrationen skall få möjlighet att återhämta sig är det viktigt att det blir en balans mellan riktad koncentration och spontan koncentration menar Kaplan & Kaplan (1998) och sinnesupplevelser som är naturrelaterade kan sätta igång mer av den spontana reaktionen som inte tröttar ut hjärnan utan istället får hjärnan att återhämta sig.

Sinnesstimulering

Personalen är av stor vikt för individen, det är genom personalen som brukaren får förmedlat sin omgivning till sig och det är genom personalen som brukaren kan få hjälp med att sortera och tolka olika intryck som uppkommer i vardagen (Furenhed, 1997). Under observationerna blev det mycket uppenbart. I upplevelseparken har man uppgifter där brukaren får borra (se figur 12). Det kan behövas flera personal som hjälper brukaren att hålla i bormaskinen. I detta fall behövdes tre personer som stöttade brukaren. Detta för att denne skulle få möjlighet till att få ett intensivt intryck för en liten stund. Borren ger en vibration som känns genom hela kroppen när sedan lukten ifrån det borrade träet tillkommer blir det ytterligare ett intensivt intryck som ger välbefinnande. Personalen är uppmärksam på brukarens beteende och avläser om brukaren uppskattar situationen eller inte. Här är personalen avgörande för att ge brukaren ett positivt intryck. I skapandeverkstaden (se figur 5) används symaskiner för att skapa en vibrerande känsla. Genom starka vibrationer kan en person med utvecklingsstörning på en tidig utvecklings nivå med hörselnedsättning och synnedsättning få en uppfattning om var och i vilket sammanhang han eller hon befinner sig. I utomhusmiljön kan vi applicera denna erfarenhet på en person som kan lokalisera sig genom att han/hon känner igen sig vart han/hon är på väg genom att det är ett gupp i marken på väg till hans/hennes dagliga verksamhet. När de kör över just det guppet vet han vart han/hon är på väg. Detta visar på vikten av ledstråk i marken som finns i personernas vardagsfunktion, detta diskuteras mer under rubriken yttre faktorer. Som sinnesstimulering är det dock viktigt med intryck som kännetecknar var personen befinner sig. Detta inger trygghet för personen som på så sätt kan förstå var han eller hon befinner sig och vart han/hon är på väg. Det är lättare att sortera intryck och skapa välbefinnande på trygg mark då energin inte går åt till oro om vad som kan finnas runtomkring (Cooper & Barnes, 1999).

För underlätta detta behövs att sinnesupplevelsorna skall bli så starka som möjligt för denna målgrupp. Växtligheten behöver komma nära så att brukaren känner dofter, ser och kan känna taktilt på nära håll (Sandberg, 1999). På så sätt blir det också enklare att hålla fokus och skapa välbefinnande för personen när växtligheten är nära och omslutande. Om växterna är nära är det lättare att känna med händer och fötter samt att känna dofter och se växtligheten på nära håll. Då brukarna behöver

växtligheten nära sig för att uppfatta den tydligare behöver man tänka på att välja blommor och växter som inte är giftiga eller allergiframkallande (Janson, 1998). För att underlätta detta blir det viktigt att växtbäddarna är upphöjda så att växtligheten kommer upp intill brukaren och kan på så sätt ge ett starkare och mer tydligt intryck.

Figur 18. Ojämnheter i marken kan ge spännande intryck för den som sitter i rullstol

Det är även viktigt med livfulla platser som ger starka intryck. Stigar som slingrar sig mellan träden och bakom buskar upplevs mer spännande och intressant än en rak väg (Kaplan & Kaplan, 1998). Ojämnheter i marken kan ge spännande intryck för den som sitter i rullstol (Nebelong, 2003) och är synskadad. Som observationen visade så kunde en synskadad person i rullstol lokalisera sig med hjälp av ojämnheter i marken, vilket är ett stöd i vardagsfunktionen. Detta kan därför med fördel planeras in medvetet i gångstråken (se figur 14).

Beteende

För en person med multihandikapp är det svårt att sortera olika intryck som kommer. Ett flöde av information som personen inte kan sortera tröttar ut hjärnan och det blir svårt att fokusera, personen kan bli orolig, trött, arg, frustrerad och ge uttryck för detta på olika sätt. Funktionsnedsättningen kan i sig ha symptom som oro och aggressivitet, men att inte kunna sortera sina intryck kan också leda till frustration och känslouttryckningar av olika slag. Vid observationen hände vid ett flertal tillfällen att en brukare blev störd av yttre faktorer som ljud, ostruktur eller av personer i närheten. Detta berodde i vissa fall på att brukaren inte kunde sortera eller lokalisera vad det är för ljud som fanns i rummet och detta blev då mycket störande och

irriterande för brukaren. I vissa fall var det även svårt för personalen att veta vad den plötsliga reaktionen från brukaren kom ifrån och personalens bemötande och sätt att hantera situationen påverkar även brukaren. Vid dessa känsloutryckningar som skedde under observationerna var det så att personalen valde att gå ut på promenad i skogen. Rent spontant var det som personalen tyckte fungerade bäst vid dessa tillfällen, vilket framkom vid flera intervjuer. I en utomhusmiljö kan det vara enklare att sortera intrycken eftersom det är den spontana uppmärksamheten som arbetar (Kaplan & Kaplan, 1998). På liknande sätt förklarar promenader kan lugna brukare när de är oroliga och fulla med frustration. Det är därför viktigt att tänka på att det finns grönområde i närheten av särskilda boenden och kring dagliga verksamheter för att enklare skapa möjligheter till att ta restaurativa promenader.

I vissa fall valde personalen att gå med brukaren till dennes hem där han eller hon kunde återhämta sig. Platsen för återhämtning i vardagen var sängen, soffan, mattan på golvet eller en gunga uppsatt i taket. Brukaren kunde där vilja lyssna på berättelser på CD, eller ha radion på vid vilandet. Ottosson och Granhs (2007) forskning om återhämtning inomhus respektive utomhus visar att koncentration förmågan ökade mer hos personer som vilat utomhus under en timme jämfört med om personen vilat inomhus en timme så var värdena de samma eller i flera fall högre. För de som vilat eller tagit en promenad i trädgården var värdena på en bra nivå efter bara en kort stund. Denna information visar på vikten av rekreationsplatser i närheten av brukarnas dagliga verksamhet och boende då de har stort behov av återhämtning under dagen och att återhämtning i en naturlig miljö ger större återhämtning. Personal beskriver på samma sätt som Brodin (2011) att utomhus ges större möjligheter att inte vara så tätt inpå varandra och störs av varandras ljud och att det är mer tillåtet att röra på sig. Observationen visar även att personalen upplever att det är mindre påfrestande att vara ute då det alltid finns möjlighet att gå iväg en liten bit utan att avbryta aktiviteten. De uttrycker även att utomhusmiljön ger större möjligheter att variera sig och att de känner sig mindre störande för andra när det finns större yta runt omkring. Det ger mer utrymme för personalen att känna efter hur läget är hos brukaren beskriver flera av personalen. Brodin beskriver på liknande sätt att barn med funktionshinder uttrycker att de känner sig mindre fumliga utomhus, det märks inte lika mycket om man låter eller är fumlig

och det stör inte andra på samma sätt, detta stärker självkänslan (Brodin, 2011) och välbefinnandet. De dagar aktiviteterna sker utomhus upplever personalen att det är lättare att ta pauser en bit bort och sedan komma tillbaka till aktiviteten.

I trädgårdar som är utformade för personer med demens påpekas vikten av platser som är avskilda och vikten av att ha möjlighet att betrakta på avstånd. Det behöver även vara överskådligt så att personalen kan ha uppsikt och vara trygg i situationen (Cooper & Barnes, 1999). På samma sätt kan det vara viktigt att skapa liknande platser för personer med utvecklingsstörning på en tidig utvecklingsnivå så att de kan uppleva på avstånd. Det kan i vissa fall bli för intensivt och ge för mycket intryck att vara mitt i aktiviteten eller folkvimlet. Som Grahns beskriver passivt deltagande i behovstriangeln (se figur 2.) så bör dessa platser medvetet planeras in i utemiljön, på liknande sätt som Cooper & Barnes, (1999) beskriver. Om vi tänker oss att gungan istället finns i trädgården, med växtlighet som avgränsar och skapar rumskänsla och en trädkrona upp mot himmelen som stimulerar fascination. Där kan personen koppla av en stund i närheten av aktiviteten och avbrottet till behöver inte bli lika stort. Då dagsformen varierar för brukarna kan deltagande på avstånd skapa en trygghet och ett välbefinnande genom att se, men inte ha aktiviteten tätt inpå.

Yttre faktorer

Eftersom arbete och fritid ofta vävs samman för denna målgrupp så är de mycket hänvisade till den miljön som finns i deras närhet, i deras vardagsfunktion (SOU:2010-6), om den inte är lättillgänglig så blir resultatet att de vistas stor del av tiden inomhus. Ottosson och Grahns (1998) forskning visar att personer som har en egen täppa invid huset kommer oftare ut i naturen än de som inte har någon möjlighet att komma ut på en egen täppa, uteplats eller balkong. Miljöns utformande är viktigt för att inge trygghet för de som vistas i den (Cooper & Barnes, 1999). I områden kring dagligverksamhet och särskilda boenden behöver både personal och brukare kunna känna sig trygga i sin vardag. Om personalen inte känner sig trygg med att ge sig ut i naturen så styr detta mycket över vad brukaren får och kan göra (Blomberg, 2006). Vid observationen var det vissa rädslor som framkom från

personalens sida när de gick skogspromenader med brukare. Rädsla för att rullstolen skall välta eller köra fast i leran eller att de inte hittar hem vid en skogspromenad. Rädsla för ormar och andra djur är också sådant som hindrar personalen från att vistas på vissa områden. För att utomhusmiljön skall vara tillgänglig är det även viktigt att det är lätt att orientera sig. Orienteringsförmågan är något som ofta är mycket nedsatt för denna målgrupp. Att underlätta i utemiljön för personer med låg orienteringsförmåga skapar trygghet (Cooper & Barnes, 1999). Även för personalens del är det viktigt att det är lätt att hitta så att personalen kan hålla fokus på brukaren utan att behöva vara orolig för att inte hitta tillbaka.

Handledare inom den dagliga verksamheten är förundrad över att vädret inte verkar påverka brukaren i så stor utsträckning. Deras upplevelse är att de flesta av brukarna inte störs av regn, snö och blåst. Däremot menar de att personalen har ett mycket stort inflytande på brukaren och dennes upplevelser, när personalen fryser och är dåligt klädd går detta ut över brukaren så att man istället går inomhus. Detta diskuteras mer under det organisatoriska.

Det som kan påverka målgruppen är förändringar och det kan vara viktigt att tänka på att årstidsväxlingar är något som gör att utemiljön genomgår stora förändringar. Ottosson (1998) påpekar även att det finns behov av olika slags miljöer beroende på vad man kan ta till sig för slags miljöer i olika skeenden i livet. Personer med stort vårdbehov kan ha svårt när deras omvärld ändrar sig och det är inte säkert att de uppskattar de förändringar som sker i naturen på våren. Det kan vara så att det blir för mycket intryck och då är det viktigt att personalen är medveten om detta och att det runt dagliga verksamheter och särskilda boenden finns olika trygga områden i närheten med stora stenar och vatten att besöka där förändringen inte är lika påtaglig och på så sätt göra övergången till våren eller hösten lite enklare.

Observationerna visar att brukarna ofta stannar till och uppehåller sig utanför entrén till huset efter att de varit på sin aktivitet. Här leker de eller varvar ner innan det är dags att gå in i lägenheten. Personalen bekräftar att det ofta är just vid entrén som brukarna själva väljer att stanna kvar. Sandberg (1999) menar att det är runt entréerna som det är viktigt att anstränga sig och göra en god planering för det är här

som det första och sista intrycket är. Observationerna visar att det är här som personerna över lag uppehåller sig längre stunder både före, under och efter aktivitet. Ytterligare stöd för detta finner vi i Grahns karaktärer som även finns anpassade för att passa en skolgård. Även här pekas på vikten av att skapa trygga platser just vid entréerna (Malmö Naturskola). Lugna platser där personer kan komma till ro och slappna av. Återhämtande platser eller platser att upptäcka är även värdefullt att ha en bit från entrén om brukaren har behov av att vara ostörd och komma undan. Dessa platser kan vara i en särskild lugn del av trädgården eller området, där det går väva in stora trygga stenar för de som söker trygghet och stabilitet, samt en del med mer växtlighet där det gröna kan komma nära. Växtvalet bör vara så det passar pollenallergiker och det bör finnas solskydd för de som inte bör vistas längre stunder i solen (Sandberg, 1999). Solljus kan vara besvärligt för personer med synsvårigheter vilket kan ta mycket energi och trötta ut visar observationerna. Även viss medicinering gör att brukarna ofta blir känsliga för solljus detta gör det viktigt att skapa platser med solskydd där brukare vistas längre stunder (Boldeman, 2006). Detta är yttre faktorer som kan påverka hur upplevelsen blir.

Personer med stort vårdbehov är begränsade till deras nära omgivning och det är där de tillbringar den mesta av tiden (Ottosson och Grahns, 1998). Därför är det av stor vikt att man i den närmsta omgivningen fokuserar på individens vardagsfunktion och behov, särskilt vid deras egna uteplatser då Ottossons och Grahns forskning även tyder på att personer som har tillgång till egna uteplatser är även de som kommer ut i naturen oftare. Därför är det viktigt för brukaren att ha tillgång till en liten täppa intill sin lägenhet som är anpassad på det sättet som brukaren tycker om och som skapar välbefinnande för brukaren. En bit ifrån huset blir det mer allmänt och mer anpassat för flera behov men just den egna uteplatsen bör vara inredd efter individens behov.

Brukare med stort vårdbehov tillbringar ofta mycket tid i sin närmiljö och är i behov av återhämtning i sin vardagsfunktion. För att den riktade koncentrationen skall återhämtas så bör utemiljön innefatta möjligheter till olika upplevelser. Närmiljön bör innefatta Kaplans och Kaplans kriterier, *being away*, *extent fachination* och *compatibility*, för att vara en återhämtande miljö (Kaplan, 1998). Rasmussens forskning (2004) visar också att platserna kan uppfattas på olika sätt och det är viktigt

att personalen observerar och lyssnar in hur målgruppen uppfattar sin omgivning. Brukarna kan uttryck för något som skapar välbefinnande för dem, som personal och planerare inte tänkt på. Detta bör vägas in så att det inte bara skapas miljöer som ser bra ut för personal och förbipasserande, utan att det just får finnas utrymme för variation och föränderlighet till att skapa brukarens egna platser. Med Ottossons (1997) upplevelser i åtanke ser vi att vi kan uppfatta utemiljöerna på olika sätt och vi kan ha olika behov i olika skeende i livet. En del brukare kan behöva stora orubbara stenar för att känna trygghet och en del kan behöva havets vågor till hjälp för att få ur sin frustration. Yttre faktorer som kan bidra till att inre känslor kan hanteras.

Organisatoriskt

Det organisatoriska är en stor och viktig pusselbit. Det är här som beslut fattas som är avgörande för brukarnas vardag. Det är här som ramarna läggs ut för hur verksamheten utformas och hur verksamheten skall se ut. Brodins studie (2011) visar att många kommuner vill utöka sina utomhusaktiviteter för personer med intellektuella funktionshinder men menar att det är finansiella problem som hindrar, alternativt är det personalbrist vilket också kan vara en orsak, samt att det är svårt att hitta lämpliga platser att vistas på. Studien visar även att många tjänstemän har även för lite kunskap om utemiljöns positiva effekter på hälsan. De verksamheter som har observerats i denna studie har grönområdet tätt inpå. Detta är en stor fördel, men även om trädgården eller skogen finns nära så behöver naturupplevelser och utomhusvistelse planeras in i de dagliga rutinerna för att det skall bli av. Det behöver även vara enkelt och tillgängligt att ta sig till en givande miljö beroende på brukarens dagsform.

Kunskap hos personalen och tydlig handledning om vad som förväntas av dem i arbetet med brukaren behöver vara tydligt utformat ifrån ledningen. Det kan tyckas enklare som personal att utföra ett arbete som är synligt både för sig själv och för omgivningen. Som exempel visas när uppgiften i handelsträdgården (se figur 13.) är att plantera sticklingar så kan uppgiften utföras på olika sätt. Personalen planterar 20 sticklingar, brukaren sitter bredvid utan att förstå eller få några intryck av planteringen. Personalen uppfattade att uppgiften var att plantera sticklingar så det

var det som gjordes. I ett annat fall uppfattar personalen att uppgiften är att brukaren skall få ett känslomässigt intryck och till sin hjälp har de jord krukor och sticklingar att plantera. Personalen visar och låter brukaren lukta och känna på jorden, brukaren upplever och får ett intryck av situationen och tillsammans så planterar de två sticklingar den dagen. Observationen visar att brukaren får en trygghet och ett lugn när personalen har fokus på brukaren och använder sig av uppgifterna som redskap för att brukaren skall få olika intryck (se figur 9.). När personalen vill utföra ett arbete som syns för omgivningen kommer brukarens upplevelser i andra hand. Här är det viktigt att personalen vet sin roll och vad som är det väsentliga för brukaren. Det är viktigt att verksamheten är uppbyggd så att trädgården inte blir en arbetsbörda för brukarens personal utan att det blir en tillgång för dem. Den övergripande skötseln bör skötas av vaktmästare eller trädgårdsmästare så att personalen kan hålla fokus på att använda trädgården tillsammans med brukaren (Malmö Naturskola).Handledning för personal i hur brukaren kan ta till sig och få intryck av naturen och kunskap om vilka effekter det har för brukarens välbefinnande är av stor vikt så att trädgården inte blir oanvänd utan fyller sitt syfte, här ser man att Grahns nionde karaktär är av stor vikt för att få helheten i en utemiljö, *tillgänglighet* och *närhet*, och då kan både det fysiska och psykiska vägas in för att brukaren och personalen skall uppleva detta i sin vardag (Grahns, 1991).

Personalen är A och O för brukaren. När det är personal som har förmåga att se brukarens behov, syntes det tydligt i observationen att brukaren fick ett lugnare uttryckssätt än om personalen var otrygg i situationen. Ett tydligt mönster i observationen var när personalen inte visste vad som förväntas av dem eller inte hittade i omgivningen så blev aktiviteten rörig vilket medförde att brukaren blev orolig. Aktiviteterna varierar varje dag och det är stor personalstyrka i omlopp vilket gör att det sällan är samma personal med på samma aktivitet. Detta kan medföra att personalen inte känner till den aktiviteten som skall utföras och förstår vilken roll han eller hon har. I en utemiljö kan det vara positivt med en lättorienterad omgivning med skyltar och information vad som kan utföras på varje plats vilket kan öka tryggheten så att personalen känner sig trygg i situationen. En tryggt utformad plats ger även utrymme för att låta brukaren utforska en del på egen hand (Cooper & Barnes, 1999), vilket medför välbefinnande för brukaren.

I diskussionen om vilka yttre faktorer som påverkar nämndes att de flesta av brukarna inte störs av regn, snö och blåst. Däremot menar handledare att personalen har ett mycket stort inflytande på brukaren och dennes upplevelser. Ett tydligt exempel som beskrivs är när personalen fryser och är dåligt klädd så kan i vissa fall personalens behov av att gå inomhus styra framför brukarens behov. Det finns en obalans i maktstrukturen menar Blomberg (2006), då de professionella spelar en så stor roll för brukarens liv, Furenheds (1997) så för att det skall ge en positiv upplevelse för brukaren behöver man vara medveten om maktstrukturen som personal och veta vilka konsekvenser det kan få för brukaren.

Personer med utvecklingsstörning på en tidig utvecklingsnivå är personer som har personal vid sin sida i princip för jämnan, personalen spelar därför en stor roll för brukaren och de spelar en stor roll för hur brukaren kan känna trygghet i sin omgivning. Det är ett krävande arbete för personalen och för att det skall vara möjligt för personalen att orka hålla fokus en hel arbetsdag underlättar det om omgivningen är tydlig (Cooper & Barnes, 1999). Om det är utformat med tydliga orienteringsstråk underlättar det dels för brukaren men även för personalen vilket medför att personalen kan hålla större fokus på brukaren och stötta den till att få intryck och upplevelse av välbefinnande av sin omgivning istället för att personalen behöver ha fullt fokus och oro för att till exempel rullstolen skall köra fast i leran, eller att det tog all ork att gå skogs promenad med oro att gå vilse. Studier visar även att personal som har möjlighet att komma ut i naturen under arbetsdagen mår bättre och orkar mer (Grahn, 2012) Om närmiljön är anpassad och tydlig underlättar detta för personalen och brukarens välbefinnande.

SLUTSATS

De delar som är viktiga att tänka på i en utemiljö kring en dagligverksamhet och kring särskilda boenden för personer med utvecklingsstörning på en tidig utvecklingsnivå, är planering för brukarnas vardagsfunktion så att naturen blir tillgänglig både fysiskt och psykiskt. Om en naturlig utomhusmiljö finns nära och tillgängligt så blir utevistelsen enkel och det är det som är avgörande för om denna målgrupp kommer ut ofta eller inte. Det är viktigt att redan i planeringsstadiet ha detta i åtanke när personer placeras i särskilt boende eller när nybyggnation planeras.

För att brukaren skall kunna tillgodogöra sig sin omgivning behöver de stöd ifrån personal. Det är därför av stor vikt att personalen har handledning och utbildning för vilket arbetssätt som gäller och vad som den faktiska uppgift är. Om uppgiften är att sköta trädgården eller om det är att ha fokus på brukarens behov eller om det förväntas av verksamheten att de skall göra både och. Personalen behöver handledning på vilket sätt utemiljön kan användas och hur de kan göra för att kan förmedla intryck och skapa välbefinnande för brukaren. När personalen känner sig trygg i sin roll överförs detta till brukaren. Personalen har en viktig roll för att förmedla intryck. Om omgivningen är tydlig och lätt att orientera sig i underlättar detta både för personalen och för brukaren. Tydlighet skapar trygghet för personalen att vistas där med brukaren och det blir då lättare för personalen att hålla fokus på brukarens upplevelser och kommunikation.

Lättillgänglig information vid olika miljöer kan underlätta för personalen om vad olika miljöer kan stimulera och vetskap om hur olika miljöer kan påverka kan underlätta att anpassa behoven efter situationen och dagsformen för brukaren. En trädgård kring dagligverksamhet och särskilda boenden bör ge utrymme för både vila och aktivitet, socialt liv och utrymme för den som vill vara ensam eller delta på avsänd. Att stimulera de olika sinnen och använda sig av den spontana uppmärksamheten behöver underlättas för denna målgrupp. När utomhusmiljön är anpassad och när personalen har kunskap inom området så underlättar detta för att stimulera fokus och öka välbefinnande för personer med utvecklingsstörning på en tidig utvecklingsnivå, vilket på så sätt ger stöd i deras vardagsfunktioner.

REFERENSER/ KÄLLOR

Andersson, U. (2005). *Rätt person på rätt plats. En studie av kompetens behov hos personal inom omsorgens dagliga verksamhet*. FoU Västernorrland, kommunförbundet Västernorrland. 2005:3.

Bengtsson, A. (2003) *Utemiljöns betydelse för äldre och funktionshindrade-kunskapssammanställning*. Statens folkhälsoinstitut 2003:6.

Blomberg, B. (2006) *Inklusion en illusion? : om delaktighet i samhället för vuxna personer med utvecklingsstörning*. Umeå universitet.

Boldeman, C., Blennow, M.Dal.H., Mårtensson, F., Raustorp, Yuen, K., & Wester, U.,(2006) *Impact of pre-shool environment upon childrens physical activity and sun exposure*. Prevent Medicin. V 42, issue 4, pp 301-308.

Brodin, J. (2011). *Kan utomhuspedagogik stödja lärande och inkludering? Personer med intellektuella funktionsnedsättningar*. Socialmedicinsk tidskrift 5/2011.

Cooper, C & Barnes, M. (1999). *Healing gardens, therapeutic benefits and design recommendations*. New York; Chichester : Willey, pp 437-505.

Grahn, P. (1991). Om parkers betydelse. Akademisk avhandling. Alnarp: Sveriges Lantbruksuniversitet, Stad & Land 93.

Grahn, P. (2005). Om trädgårdsterapi och terapeutiska trädgårdar. I M. Johansson & M. Küller (Red.), *Svensk miljöpsykologi*. ss. 245-262.

Grahn, P. (2007). Barnet och naturen. I Dahlgren, L.O., Sjölander, S., Strid, J., & Szczepanski, A. (red.), *Utomhuspedagogik som kunskapskälla*. ss. 55-104.

Göransson, K. (1999). *"Jag vill förstå": om eleven, kunskapen och lärandet*. Stockholm: ALA.

Furenhed, R. (1997). *En gåtfull verklighet - att förstå hur gravt utvecklingsstörda upplever sin värld*. Stockholm: Carlssons.

Jacobson, A. (1996). *Röster från en okänd värld: Hur människor med fysiska funktionshinder och omfattande hjälpbehov upplever sina existensvillkor*. Stockholm: Stockholms universitet, Pedagogiska institutionen.

Janson, E. & Sörensen, A-B. (1998). *Grönare liv för allergiker*. Stockholm: Informationsförlaget.

Kaplan, R, Kaplan, S & Ryan, R.L. (1998). *With People in Mind*. Island Press, Washington DC.

Malmö Naturskola. *Inventera skolgården- med utgångspunkt från barnen och verksamheten*. Malmö: Pedagogiska centralen.

MoGård. (2008). *Att anpassa miljön för personer med svåra syn- och hörselskador*. ZON Reklambyrå AB, MoGårds Förlag.

Muller, L. (2012), *Ett samhälle för alla*. Svensk byggtjänst

Nebelong, H. (2003) *Sansehaver- Natur terapirum*. Vaekst 4:2003.

Norling, I. (1996). *Studier i 10 kommuner av samspelet mellan hälsoläge, livsstil och ekonomiska faktorer*. Göteborg: Hälsa och fritid.

Ottosson, J. (1997). *Naturens betydelse i en livskris*. Stad och Land 148:1997.

Ottosson, J. (2007). The Importance of Nature in Coping: Creating Increased Understanding of the Importance of Pure Experiences of Nature to Human Health. Doctoral Thesis No. 2007:115. Swedish University of Agricultural Sciences (2007).

Ottosson J, Grahn P. (1998) *Utemiljöns betydelse för äldre med stort vårdbehov: "Med ögon känsliga för grönt."* Stad & Land 1998;155.

Rasmussen, K.(2004) *Places for children – childrens places*. Childhood 2004 11:155.

Riksdagen. prop.1992/93:159 om stöd och service till vissa funktionshindrade [Elektronisk] Tillgänglig: <www.riksdagen.se>. Sökväg: prop.1992/93:159 [2013-03-22].

Smith, J.A. & Osborn, M. (2003). Interpretative phenomenological analysis. In J.A. Smith (Ed.), *Qualitative psychology. A practical guide to research methods*. London: Sage Publications.

Socialstyrelsen. (2010). *Alltjämt ojämlikt! Levnadsförhållanden för vissa personer med funktionsnedsättning*. [Elektronisk] Stockholm: Socialstyrelsen. Tillgänglig:<<http://www.sos.se>>. Sökväg:2010-6-21 [2013 -03-04].

Socialstyrelsen. (2011). *Bostad med särskild service och daglig verksamhet – En forskningsöversikt*. [Elektronisk] Stockholm: Socialstyrelsen. Tillgänglig: <<http://www.sos.se>>. Sökväg: 2011-2-6 [2013-03-20].

Westlander, G., (1999). *Ekologisk psykologi och behavior settingteorin*. Lund: Studentlitteratur.

Övriga källor

Grahn, P. (2012-01-20 kl 10.00) föreläsning- Miljöpsykologiska teorier som utgångspunkt för Hälsoträdgårdar – Professor Patrik Grahn, Landskapsarkitekt